

O‘ZBEK VA INGLIZ XALQ ERTAKLARINING POETIKASI VA LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI: QIYOSIY TAHLIL

University of Business and Science

Nishanova Visola

2-kurs Magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘zbek va ingliz xalq ertaklarining poetik hamda lingvomadaniy xususiyatlari qiyosiy jihatdan tadqiq etiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi ikki xalq ertakchilik an’anasida til vositalari, takror, formulaviy birliklar, ramziy obrazlar, sonlar va tabiat unsurlarining badiiy-semantik vazifasini aniqlashdan iborat. Tadqiqot materiali sifatida “Zumrad va Qimmat”, “Ur to‘qmoq”, “Kenja botir”, “Cinderella”, “Jack and the Beanstalk” va “Goldilocks and the Three Bears” kabi ertaklar tanlandi. Tadqiqotda qiyosiy, lingvopoetik, lingvomadaniy va semantik tahlil metodlaridan foydalanildi. Natijalar o‘zbek va ingliz ertaklarida takror, uchlik struktura, qarama-qarshilik, formulaviy boshlanish va yakunlar kabi umumiy poetik vositalar mavjudligini ko‘rsatdi. Shu bilan birga, ularning milliy-madaniy mazmunida sezilarli farqlar mavjud. O‘zbek ertaklarida “ota-ona”, “oila”, “uy”, “yo‘l”, “non”, “mehnat” va “duo” kabi konseptlar muhim semantik yuklamaga ega bo‘lsa, ingliz ertaklarida “home”, “forest”, “house”, “gold”, “giant” va “journey” kabi birliklar qahramonning individual tajribasi va sinovlarini ifodalashda faol qatnashadi. Tadqiqot folklor matnining poetik qurilishi uning milliy dunyoqarashi bilan bevosita bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Kalit So‘zlar: xalq ertagi, poetika, lingvomadaniyat, ramz, takror, folklor tili, o‘zbek folklori, ingliz folklori, qiyosiy tahlil.

Abstract: This article provides a comparative analysis of the poetic and linguocultural features of Uzbek and English folk tales. The study aims to identify the artistic and semantic functions of linguistic devices, repetition, formulaic expressions, symbolic images, numbers, and natural elements in the two folklore traditions. The research corpus includes “Zumrad va Qimmat,” “Ur To‘qmoq,” “Kenja Botir,” “Cinderella,” “Jack and the Beanstalk,” and “Goldilocks and the Three Bears.” Comparative, linguopoetic, linguocultural, and semantic methods were employed. The findings demonstrate that both Uzbek and English tales employ common poetic devices such as repetition, the rule of three, binary opposition, and formulaic openings and endings. However, these devices acquire different cultural meanings. Uzbek tales frequently attach significant semantic value to concepts such as parents, family, home, bread, labor, and blessing, while English tales more actively employ concepts such as home, forest, house, gold, giant, and journey to represent individual experience and trials. The study demonstrates that the poetic organization of folklore texts is closely connected with the cultural worldview of the community that produced and transmitted them.

Keywords: *folktale, poetics, linguoculture, symbol, repetition, folklore language, Uzbek folklore, English folklore, comparative analysis.*

KIRISH

Xalq ertagi og‘zaki ijodning eng qadimiy va keng tarqalgan janrlaridan biri bo‘lib, unda xalqning hayotiy tajribasi, axloqiy qarashlari, estetik didi va olam haqidagi tasavvurlari badiiy shaklda ifodalanadi. Ertakning mazmuni syujet va obrazlar orqali yuzaga chiqsa, uning estetik ta’siri til va poetik vositalar orqali kuchayadi.

Folklor matnlarining o‘ziga xos jihatlaridan biri ularning formulaviy xarakterga ega ekanidir. Ertaklarning boshlanishi, voqealar rivoji va yakunida muayyan an’anaviy iboralar, takrorlar va qoliplar qo‘llanadi. Bunday birliklar nafaqat matnning kompozitsion yaxlitligini ta’minlaydi, balki uning og‘zaki ijro uchun qulayligini ham oshiradi.

O‘zbek xalq ertaklarida “Bir bor ekan, bir yo‘q ekan”, “Qadim zamonda”, “O‘sha zamonda” kabi formulaviy boshlanmalar keng uchraydi. Ingliz ertaklarida esa “Once upon a time” kabi an’anaviy formula mavjud. Mazkur birliklar turli tillarda ifodalangan bo‘lsa-da, ularning asosiy funksiyasi o‘xshash: tinglovchini kundalik reallikdan ertakning badiiy olamiga olib kirish.

Ertak poetikasida takror alohida o‘rin tutadi. Takror voqealar ketma-ketligini ta’kidlash, qahramonning sinovlarini kuchaytirish yoki muayyan obrazning muhimligini ko‘rsatish vazifasini bajaradi. Uchlik prinsipi ham ko‘plab folklor an’analarida uchraydi. Uch aka-uka, uch sinov, uch tilak yoki uch marta takrorlanadigan voqea ertak kompozitsiyasining muhim qismini tashkil etadi.

Bundan tashqari, ertak tili milliy-madaniy konseptlarni ifodalashning muhim vositasidir. Bir xil ramz turli xalqlarda turlicha ma’no kasb etishi mumkin. Masalan, uy bir madaniyatda xavfsizlik va oila ramzi bo‘lsa, boshqa matnda noma’lum makondan qaytish yoki mustaqillikning boshlang‘ich nuqtasi sifatida talqin qilinishi mumkin.

Folklor motivlari va poetik birliklarni tizimli o‘rganish xalq og‘zaki ijodining milliy va universal xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi (Thompson, 1955–1958). Ertak syujetlarining strukturaviy xususiyatlarini o‘rganishda Proppning funksional nazariyasi ham muhim metodologik asoslardan biridir (Propp, 1968).

Mazkur tadqiqotning maqsadi o‘zbek va ingliz xalq ertaklarida poetik vositalar hamda lingvomadaniy birliklarning qo‘llanishini qiyoslash va ularning badiiy-semantik vazifalarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot sifat va interpretativ yondashuvga asoslangan. Tahlil uchun o‘zbek va ingliz xalq ertaklaridan mazmuniy va poetik jihatdan tipologik taqqoslash imkonini beruvchi namunalar tanlandi.

O‘zbek folkloridan “Zumrad va Qimmat”, “Ur to‘qmoq” va “Kenja botir”, ingliz folkloridan “Cinderella”, “Jack and the Beanstalk” va “Goldilocks and the Three Bears” ertaklari asosiy material sifatida olindi.

Tadqiqot quyidagi metodlar asosida amalga oshirildi:

qiyosiy metod — ikki folklor an’anasidagi umumiy va farqli poetik birliklarni aniqlash;

lingvopoetik metod — soʻz, ibora, takror va formulalarning badiiy vazifasini oʻrganish;

lingvomadaniy metod — til birliklari orqali ifodalangan milliy konseptlarni tahlil qilish;

semantik tahlil — ramz va obrazlarning kontekstual ma’nolarini aniqlash;

strukturaviy tahlil — takror va uchlik kabi kompozitsion mexanizmlarning matndagi oʻrnini belgilash.

Tahlil davomida bir xil funktsiyani bajaruvchi birliklar oʻzaro qiyoslandi. Bunda faqat leksik moslik emas, balki ularning matndagi funktsiyasi va madaniy semantikasi ham hisobga olindi.

Formulaviy birliklarning qiyoslanishi

Oʻzbek va ingliz xalq ertaklarining eng koʻzga tashlanadigan umumiy xususiyatlaridan biri formulaviy iboralarning mavjudligidir.

Oʻzbek ertaklarida:

“Bir bor ekan, bir yoʻq ekan...”

kabi an’anaviy boshlanishlar uchraydi.

Ingliz ertaklarida esa:

“Once upon a time...”

formulasi keng tarqalgan.

Mazkur ikki formula grammatik jihatdan bir-biridan farq qilsa-da, kommunikativ vazifasi bir xil. Ular ertak olamiga kirish signalini beradi va real vaqt-makon bilan ertak vaqti oʻrtasidagi chegarani belgilaydi.

Yakun formulalarida ham shunga oʻxshash holat kuzatiladi. Oʻzbek ertaklarida qahramonning baxtli hayoti, toʻy yoki farovonlik bilan bogʻliq yakunlar uchrashi mumkin. Ingliz ertaklarida ham “happily ever after” kabi baxtli yakun formulalari mavjud.

Demak, formulaviy birliklar ikki xalq ertaklarini bogʻlab turuvchi universal poetik mexanizmlardan biridir.

Takrorning poetik funktsiyasi

Takror oʻzbek va ingliz ertaklarida ham syujetni rivojlantiruvchi asosiy vositalardan biridir.

Masalan, ertak qahramoni bir xil harakatni uch marta amalga oshirishi yoki bir xil savol-javob uch marotaba takrorlanishi mumkin. Bunday takror tinglovchida kutilish effektini yaratadi va keyingi voqeaning muhimligini oshiradi.

Oʻzbek ertaklarida takror koʻpincha qahramonning ketma-ket sinovlari bilan bogʻlanadi. Qahramon har bir sinovdan oʻtgan sari uning maqomi oshib boradi.

Ingliz ertaklarida ham takror koʻpincha komik yoki dramatik effekt yaratadi. “Goldilocks and the Three Bears”da uchlik prinsipi predmetlar va voqealar ketma-ketligida yaqqol koʻrinadi.

Takrorning yana bir muhim vazifasi og‘zaki ijro jarayonini yengillashtirishdir. Folklor matni yozma mualliflik asaridan farqli ravishda uzoq vaqt davomida og‘zaki ravishda saqlangan. Shu sababli ritmik takrorlar eslab qolish va qayta hikoya qilishni osonlashtirgan.

Uchlik prinsipi

Uchlik prinsipi o‘zbek va ingliz xalq ertaklarining tipologik o‘xshashligini ko‘rsatuvchi muhim poetik vositalardan biridir.

O‘zbek ertaklarida:

uch aka-uka;

uch yo‘l;

uch sinov;

uch tilak;

uch marta takrorlanadigan voqea

kabi modellar uchraydi.

Ingliz ertaklarida ham uchlik keng tarqalgan:

three brothers;

three wishes;

three trials;

three bears;

three attempts.

Uchlikning badiiy kuchi uning oddiy ikki bosqichli takror emasligidadir. Birinchi va ikkinchi holat kutilish yaratadi, uchinchi holat esa odatda natija yoki yechimni beradi. Shu sababli uchlik folklor poetikasida kuchli kompozitsion model sifatida shakllangan.

Ramziy obrazlarning qiyosiy xususiyatlari

Ertaklardagi ayrim predmet va makonlar oddiy nominativ ma’nodan tashqari ramziy ma’no ham anglatadi.

O‘zbek ertaklarida uy ko‘pincha oila, xavfsizlik, ota-ona va ijtimoiy tartib bilan bog‘liq.

Ingliz ertaklarida ham house/home xavfsizlik makoni sifatida namoyon bo‘ladi. Biroq ayrim ertaklarda qahramonning uydan chiqishi mustaqil tajribaning boshlanishi sifatida talqin qilinadi.

“Yo‘l” ikki an’anada ham o‘zgarish va sinov ramzidir. Qahramon uyidan chiqib, noma’lum makonga boradi va tajriba orttirib qaytadi.

O‘zbek ertaklarida yo‘l ko‘pincha qahramonning taqdir sinovi bilan bog‘lanadi. Ingliz ertaklarida esa u sarguzasht va individual tajriba bilan kuchliroq bog‘lanishi mumkin.

Ingliz folklorida forest ko‘pincha noma’lumlik, xavf va sinov makoni sifatida namoyon bo‘ladi. “Cinderella” kabi ertaklar turkumida o‘rmon yoki tabiat makoni sehrli kuchlar bilan bog‘lanishi mumkin.

O‘zbek ertaklarida esa sahro, tog‘, dasht, bog‘ yoki o‘rmon singari tabiiy makonlar qahramonning safar va sinovlarini belgilashi mumkin.

Milliy konseptlarning ifodalanishi

Lingvomadaniy tahlil shuni ko‘rsatdiki, o‘zbek ertaklarida qarindoshlik va oilaviy munosabatlarni bildiruvchi birliklar yuqori chastotali semantik maydonlardan biridir.

“Ota”, “ona”, “aka”, “uka”, “opa”, “singil”, “ota-ona duosi” kabi tushunchalar qahramonning ijtimoiy maqomini belgilashda muhim rol o‘ynaydi.

Ingliz ertaklarida ham family va kinship konseptlari mavjud. Biroq ayrim syujetlarda qahramonning oilaviy muhitdan tashqariga chiqishi va individual harakati kuchliroq markazlashtiriladi.

Shu jihatdan til birliklari nafaqat voqeani ifodalaydi, balki muayyan madaniyatda muhim hisoblangan munosabatlar tizimini ham aks ettiradi.

Tadqiqot natijalari o‘zbek va ingliz xalq ertaklari poetikasida universal va milliy xususiyatlar birgalikda mavjudligini ko‘rsatdi.

Universal xususiyatlar qatoriga formulaviy boshlanish va yakun, takror, uchlik, yaxshilik va yomonlikning qarama-qarshiligi hamda qahramonning sinovdan o‘tishi kiradi. Bunday elementlarning turli xalqlar folklorida uchrashi ularning insoniyatning umumiy badiiy tafakkuri bilan bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Biroq universal poetik shakl har doim bir xil semantik mazmunni anglatmaydi. Masalan, “uy” konsepti har ikki madaniyatda xavfsizlikni bildirishi mumkin, lekin uning syujetdagi vazifasi turlicha bo‘ladi. Bir ertakda uy qahramonning himoyalangan makoni bo‘lsa, boshqa ertakda u qahramon tark etishi kerak bo‘lgan muhit sifatida namoyon bo‘lishi mumkin.

Bu holat lingvomadaniy tadqiqotlarning muhim xulosasini tasdiqlaydi: til birliklarining lug‘aviy ma‘nosi bilan ularning madaniy-semantik ma‘nosi har doim ham bir xil emas.

O‘zbek ertaklaridagi “duo”, “non”, “ota-ona”, “mehmon”, “oila” kabi konseptlar xalqning ijtimoiy-axloqiy tasavvurlarini ifodalashda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ingliz ertaklarida esa “home”, “journey”, “forest”, “gold” va “giant” kabi birliklar sarguzasht, xavf, boylik, mustaqillik va noma‘lumlik bilan bog‘liq semantik maydonlarni hosil qiladi.

Shuningdek, ertaklarda ishlatiladigan takror va formulalar faqat estetik bezak emas. Ular folklor matnining og‘zaki tabiatini saqlashga yordam beruvchi strukturaviy vositalardir. Bu jihat Proppning ertak strukturasi haqidagi qarashlari bilan ham ma‘lum darajada bog‘liq: folklor matnining tashqi xilma-xilligiga qaramay, uning ichki tashkil etilishida takrorlanuvchi birliklar mavjud (Propp, 1968).

Thompsonning motivologik yondashuvi ham turli xalqlardagi ertak elementlarini qiyoslash uchun imkon beradi. Motivlarning xalqaro miqyosda tarqalishi ertak poetikasida milliylik va universallikning birgalikda mavjud bo‘lishini ko‘rsatadi (Thompson, 1955–1958).

Shu sababli o‘zbek va ingliz ertaklarini qiyoslashda faqat “qaysi element qaysi elementga mos keladi?” degan savol bilan cheklanmaslik kerak. Muhimroq savol — “bir xil yoki o‘xshash element ushbu madaniyatda qanday ma‘no kasb etadi?” — degan masaladir.

Xulosa

O‘zbek va ingliz xalq ertaklarining poetik va lingvomadaniy tahlili ikki folklor an‘anasi o‘rtasida sezilarli tipologik umumiylik mavjudligini ko‘rsatdi.

Har ikki an‘anada formulaviy boshlanish va yakunlar, takror, uchlik prinsipi, ramziy makonlar, qahramonning safarga chiqishi va sinovlardan o‘tishi kabi poetik birliklar keng qo‘llanadi. Bu elementlar xalq ertaklarining universal poetik fondini tashkil etadi.

Shu bilan birga, mazkur vositalarning semantik mazmuni milliy madaniyat ta‘sirida shakllanadi. O‘zbek ertaklarida oila, ota-ona, mehnat, duo, non, mehmondo‘stlik va jamoaviy munosabatlar muhim lingvomadaniy birliklar sifatida namoyon bo‘ladi. Ingliz ertaklarida esa uy, o‘rmon, safar, boylik, xavf va individual tajriba bilan bog‘liq obrazlar ko‘proq faol semantik vazifa bajaradi.

Demak, ertak poetikasini qiyosiy o‘rganish nafaqat folklor janrining badiiy xususiyatlarini, balki xalqning dunyoni idrok etish usullarini ham ochib beradi. O‘zbek va ingliz ertaklari shakliy jihatdan ko‘plab umumiyliklarga ega bo‘lsa-da, ularning ramziy va lingvomadaniy mazmuni har bir xalqning tarixiy-madaniy tajribasi bilan belgilanadi.

Kelgusida ushbu yo‘nalishdagi tadqiqotlarni korpus lingvistikasi asosida davom ettirish, ertaklarda eng ko‘p uchraydigan konseptlar va frazeologik birliklarning statistik ko‘rsatkichlarini aniqlash hamda ularning tarjimada qay darajada saqlanishini o‘rganish muhim ilmiy natijalar berishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

Adullayeva, K. N. (2022). Comparative typological analysis of poetics of Uzbek and English fairy tales. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, 11, 23–24.

Baker, M. (2018). *In other words: A coursebook on translation* (3rd ed.). Routledge.

Javlieva, S. (2025). Stylistic and linguaculturological features of children’s literature: A comparative analysis of Uzbek and English folklore. *Zamonaviy Dunyoda Innovatsion Tadqiqotlar*.

Propp, V. (1968). *Morphology of the folktale* (L. Scott, Trans.; L. A. Wagner, Ed., 2nd ed.). University of Texas Press.

Thompson, S. (1955–1958). *Motif-index of folk-literature: A classification of narrative elements in folktales, ballads, myths, fables, mediaeval romances, exempla, fabliaux, jest-books, and local legends* (Rev. & enl. ed., Vols. 1–6). Indiana University Press.

Uther, H.-J. (2004). *The types of international folktales: A classification and bibliography based on the system of Antti Aarne and Stith Thompson* (Vols. 1–3). Suomalainen Tiedeakatemia.